

L. Fuchs: New Kreuterbuch, 1543, Von Rhattich.

Von Rhattich. Cap. CCLVI.

(A) Namen.

Rhattich würt von den Griechen Rhaphanos und Rhaphanis geheysen, von den Lateinischen Raphanus, Radix, und Radicula. Warumb aber der Rhattich mit disen namen sey genent worden, haben wir in unserm Lateinischen kreüterbüch angezeygt.

Geschlecht.

Der Rhattichs seind fürnemlich zwey geschlecht, zam und wild. Des zamen, welcher in den Apotecken würt Raphanus minor geheysen, seind auch zweyerley geschlecht, dann ettlich haben gantz runde wurtzeln, das

Van radijs. Kapittel 256.

Namen.

Radijs wordt van de Grieken Rhaphanos en Rhaphanis geheten, van de Latijnen Raphanus, Radix en Radicula. Waarom echter de radijs met deze namen is genoemd geworden hebben we in ons Latijnse kruidenboek aangetoond.

Geslacht.

Van de radijzen zijn voornamelijk twee geslachten, tam en wild. De tamme welke in de apotheken wordt Raphanus minor geheten zijn ook twee geslachten, dan ettelijke hebben gans runde wortels, dat zijn de gewone radijzen. De

seind die gemeinen Rnettich. Die andern aber seer lang, etwan einer elen ungevârllich, am geschmack süsser unnd milder dann die runden. Seind sonst einander gleich.

Der wild Rnettich, welcher von dem Latein her *Armoracia*, Meerthettich (B) unnd Kren genent würt. In den Apotecken Radix unnd Raphanus maior, von den blettern die seer breyt unnd grob an disem geschlecht seind. Oder von des wegen, das er vil scherpffer und rässer am geschmack ist weder der zam.

Gestalt.

Der zam Rnettich hat nur ein stammen oder stengel, wie ein baum, der hat vil zincken, die tragen bletter dem Rûbenkraut nit ungleich, die seind zerschnitten, und zû ringpumbher zerkerfft, mit rauhen ecken. Die blûmen seind schneeweiß, darauß werden hole runde schotten, die seind vornen spitzig, inwendig mit geelbraunen rundem samen aufgefüllt. Die wurtzel ist rund oder lang, wie die Rûben. Der Meerthettich stoßt auß seiner wurtzel dicke stengel, ettlich zwo elen lang und rundiert. Die bletter, so sie vollkommen werden, seind den Pfefferkraut blettern (C) nit unânlich, doch grôsser und breyter, zû ringpumbher zerkerfft wie ein sâg. An den gipffeln der stengel werden gantz drausselechte dolden, mit seer kleinen knôpfflin, die thûn sich auff, und werden zû kleinen weissen blûmlin, welche so sie widerumb abfallen, wachsen seer kleine schôtlin hernach, nit grôsser weder des Besemkrauts. Die wurtzel ist schmal, lang, eins scharpffen geschmacks auff der zungen.

Statt irer wachsung.

Der zam Rnettich wechßt in gârtten dahin er gepflantz würt. Er will aber ein feypt erdtrich haben. Der Meerthettich wechßt zû zeiten von sich selbs on pflanzung in den wisen, als umb Tübingen würt sein vil auff der Pfaffenwisen genent gefunden. Er würt auch in den gârtten gezilet, unnd derselbig ist ein wenig milder und besser, der wart und pflanzung halben.

(D) Zeit.

Die Rnettich künden wol kellte leiden, darumb sie zû aller zeit môgen gesamlet werden. Blûen im Brachmonat.

Die natur und complexion.

Der zam Rnettich ist warm im dritten grad, trucken im andern. Der Meerrhettich ist in

andere echter zeer lang, ongeveer een elleboog ongeveer, aan smaak zoeter en milder dan de ronde. Zijn verder elkaar gelijk. (**Raphanus sativus**)

De wilde radijs welke vanuit het Latijn *Armoracia*, zeeradijs en Kren genoemd wordt. In de apotheken Radix en Raphanus maior, van de bladeren die zeer breed en groot aan dit geslacht zijn. Of vanwege dat het veel scherper en zuurder aan smaak is dan de tamme.

(**Armoracia rusticana**)

Gestalte.

De tamme radijs heeft maar een stam of stengel zoals een boom, die heeft veel scheuten en die dragen bladeren dat rapenkruid niet ongelijk, die zijn ingesneden en ringsom gekerfd met ruwe kanten. De bloemen zijn sneeuwwit, daaruit worden holle ronde schotten, die zijn van voren spits, inwendig met geelbruine ronde zaden opgevuld. De wortel is rond of lang zoals de rapen. De mierikswortel stoot uit zijn wortel dikke stengels ettelijke twee ellebogen lang en rondachtig. De bladeren zo ze volkomen worden zijn de peperkruid bladeren niet ongelijk, doch groter en breder, ringsom gekerfd zoals een zaag. Aan de topjes der stengel worden gans bossige spruiten met zeer kleine knopjes, die doen zich open en worden tot kleine witte bloempjes welke zo ze wederom afvallen groeien zeer kleine schotjes erna, niet groter dan het bezemkruid. De wortel is smal, lang, een scherpe smaak op de tong.

Hun groeiplaats.

De tamme radijs groeit in hof waarheen het geplant wordt. Het wil echter een vet aardrijk hebben. De mierikswortel groeit soms van zichzelf zonder planting in de weiden zoals om Tübingen wordt het veel op de Pfaffenwisen genoemd gevonden. Het wordt ook in de hof geteeld en datzelfde is een weinig milder en beter, vanwege de verzorging en planting.

Tijd.

De radijs kan goed koude leiden, daarom ze in alle tijden mogen verzameld worden. Bloeien in juni.

De natuur en samengesteldheid.

De tamme radijs is warm in derde graad, droog in andere. De zeeradijs is in beide krachtiger. En het zaad is veel krachtiger dan dat kruid.

beyden krefftiger. Und der same ist vil krefftiger weder das kraut.

Krafft und würckung.

Der zam Rnettich macht blâst und wind. Jst wol dem mund etwas anenem, aber dem magen schedlich. Er macht kôpeln oder auffstossen, unnd treibt den harn. Erweycht den bauch. So er nach dem essen genommen würt, hilfft er zû der aupteylung der speiþ in die glider. Vor dem essen genommen, ist er nützlich denen so undewen wôllen. Er scherpfft die sinn. In wasser gesotten und hönig [653, 654, 655] (E) darzû gethon, bekomp er wol dem langwirigen hûsten, zerteylet den zâhen schleim so umb die brust sich hat angelegt, ettlich tag getruncken. Die rind vom Rnettich gestossen, und mit Oxymelite in den Apotecken geheysen, jngenommen, macht speien und kotzen. Er ist den wassersüchtigen gût. Übergelegt bekomp er wol den miltzsüchtigen. Mit hönig vermisch heylet er die umb sich fressende schâden. Er verzert auch das undergerunnen blût. Er ist gût denen so von natern gestochen seind. Er macht har wachsen. Mit Radten meel und hönig vermengt, vertreibt er allerley mâler und flecken under dem angesicht. Er bekomp wol denen so tôdtlich pfifferling gessen haben. Rnettich samen macht speien, und treibt den harn. Mit essig getruncken, macht er das miltz kleiner. So der sam in Oxymel geheysen gekocht würt, ist er denen so ein hals geschwâr haben gegurgelt fast nützlich. Der Rnettich ist schwerlich zû verduwen, darumb irten die seer so den Rnettich nach dem nachtmal diser utsach halben essen, das er die dewung sol stercken, dieweil er si vil mehr verhindert. Der Rnettich in wasser gesotten und morgens nûchter getruncken, zermalt den stein, und treibt denselben auß. Rnettich somen gedôrt und mit hönig vermisch, ist gût wider das gifft. So man Rnettich auff einen scorpion legt, so stirbt er. Der Rnettich vertreibt die schwarzen mâler und flecken am leib, so sie damit geriben werden. Der Meerrnettich treibt den harn seer. Es würt aber sonst sein wurtzel seer in der kuchen gebraucht an etlichen orten, dann man hennen und ander fleysch darbey kocht. Man pflegt auch gedachte wurtzel klein zerschneiden, darnach stossen, und mit saltz und essig abbereyten, zû eim salsament zû fisch und fleysch zûgebrauchen.

Kracht en werking.

De tamme radijs maakt opblazingen en wind. Is wel de mond wat aangenaam, echter de maag schadelijk. Het maakt braken of opstoten en drijft de plas. Weekt de buik. Zo het na het eten genomen wordt helpt het tot de uitdeling der spijs in de leden. Voor het eten genomen is het nuttig diegenen zo opduwen willen. Het scherpt de geest. In water gekookt en honing [653, 654, 655] daartoe gedaan bekomt het goed de langdurige hoest, verdeelt de taaie slijm zo om de borst zich heeft gelegd, ettelijke dagen gedronken. De bast van radijs gestoten en met oxymel in de apotheken geheten ingenomen maakt spuwen en kotsen. Het is de waterzuchtige goed. Opgelegd bekomt het goed de miltzieken. Met honing vermengt heelt het de om zich vretende schaden. Het verteert ook dat onderhuids gestolde bloed. Het is goed diegenen zo van adder gestoken zijn. Het maakt haar groeien. Met korenroosmeel en honing vermengt verdrijft het allerlei plekken en vlekken onder het aangezicht. Het bekomt goed diegenen zo dodelijke paddestoel gegeten hebben. Radijszaden maken spuwen en drijven de plas. Met azijn gedronken maakt het de milt kleiner. Zo het zaad in oxymel geheten gekookt wordt is het diegenen zo een halszweer hebben gegorgeld vast nuttig. De radijs is zwaar te verduwen, daarom dwalen die zeer zo de radijs na het nachtmaal vanwege deze oorzaak eten dat het de verduwen zal versterken omdat het ze veel meer verhindert. De radijs in water gekookt en 's morgens nuchter gedronken vermaalt de steen en drijft diezelfde uit. Radijs zaden gedord en met honing vermengt is goed tegen dat gif. Zo men radijs op een schorpioenen legt dan sterft het. De radijs verdrijft de zwarte plekken en vlekken aan lijf zo ze daarmee gewreven worden. De zeeradijs drijft de plas zeer. Het wordt echter verder zijn wortel zeer in de keuken gebruikt aan ettelijke oorden, dan men hennen en ander vlees daarbij kookt. Men pleegt ook gedachte wortel klein te snijden, daarna stoten en met zout en azijn af te bereiden tot een saus bij vis en vlees te gebruiken.

Dodonaeus;

Van Radijs kap. xxxv.

Het geslacht.

Van radijs zijn er twee soorten, tam en wild, waarvan er van de tamme ook twee soorten zijn, een met rondachtige wortels als stekrapen die men in Brabant niet veel vindt en een met zeer lange wortels die hier zeer gewoon zijn. En hierboven is er ook noch een andere die waterradijs genoemd wordt en dat een soort van wilde radijs is.

Vorm.

Raphanus sativus of radijs.

Raphanus sylvestris of wilde radijs.

(Raphanus sativus, Armoracia rusticana)

1 De tamme radijs, dat is de gewone, heeft grote, brede en ruwe bladeren die aan beide kanten diep ingesneden zijn en veel op de bladeren van rapen lijken. De stelen zijn rond en daarop groeien vele lichtpaarse bloempjes die elk in vier bladertjes verdeeld zijn en als die gevallen zijn dan volgen daar ronde hauwtjes na en daarin ligt het zaad dat bruin en rond is. De wortel van de ene is een vijf en veertig cm lang en van buiten en van binnen wit, scherpachtig van smaak. En van de andere dik en kort net als een stekraap die sterker en scherper van smaak is dan de lange.

2 De wilde radijs heeft grote en brede bladeren en lange, dikke stelen. Draaraan groeien op de top kleine witte bloempjes en daarna kleine hauwtjes waar het zaad in komt. De wortel is dun en lang en van smaak zeer scherp en bijt op de tong en daarom wordt het klein gestampt en als mosterd met het eten door sommige tegenwoordig gegeten.

Raphanus palustris of water radijs.

(Rorippa palustris)

3 Het derde geslacht van radijs dat waterradijs genoemd wordt heeft bladeren als de tamme radijs maar kleiner en meer gesneden. Zijn stelen groeien ongeveer een dertig cm of meer hoog en daaraan groeien vele gele bloempjes en daarna kleine hauwtjes waar het zaad in ligt dat ook klein is. De wortel is ongeveer een vinger dik, van smaak een jonge radijs genoeg gelijk of ook sterker.

Plaats.

1 De tamme radijzen worden in de moeshoven gezaaid en moeten alle jaren opnieuw gezaaid worden.

2 De wilde radijs wordt ook in de hoven geplant en waar hij eens geplant is daar blijft hij lange jaren groeien zonder te vergaan.

3 De waterradijs groeit aan de grachten en kanten van de staande en lopende wateren.

Tijd.

1 De tamme radijzen worden meestal gezaaid in juni en augustus en die zijn goed om in de winter te eten en bloeien pas in april of mei want die in maart gezaaid worden bloeien in hetzelfde jaar in mei of juni en zijn vandaar niet zo goed om op te tafel te gebruiken

2, 3 De wilde radijs en zo ook de waterradijs bloeien in juni en kort daar na leveren ze hun zaad.

Naam.

1 Het eerste geslacht van radijs wordt in Grieks Raphanos, Raphanis en Raphanos hemeros genoemd. In Latijn Radicula, Radix en Raphanus sativus. In de apotheken Raphanus minor. In Hoogduits Rettich. Hier te lande radijs. In Frans rave of refort.

2 Het wilde geslacht heet in Grieks Raphanos agrios. In Latijn Armoracia en Raphanus sylvestris, door sommigen Raphanus montanus. In Hoogduits Meerrettich en Kern. In Brabant meestal Raphanus en door sommige ook meerradijs. In Franchois rasain of raifort saulvage.

3 Het derde geslacht wordt in Latijn Raphanus palustris genoemd. In Hoogduits Wasser rettich. In Nederduits water radijs. In Frans raifort deaue.

Natuur.

1 Tamme radijs is warm in de derde graad en droog tot in de tweede, vooral het zaad dat sterker is dan de wortels of het kruid.

2 De wilde radijs is in beide krachtiger en sterker dan de tamme.

3 De water radijs is de tamme van naturen zeer gelijk.

Kracht en werking.

De wortels van de tamme radijzen worden met ander eten tegenwoordig en net als vroeger gegeten maar zijn meer een medicijn dan eten als Galenus zegt want het lichaam geven ze geen voedsel of zeer weinig omdat ze scherp en bijtend op de tong zijn.

De jonge steeltjes als de radijs begint op te schieten mogen ook zegt diezelfde Galenus met olie en azijn gegeten worden als ze te voren gekookt geweest zijn en geven meer voedsel dan de wortels hoewel ze ook zeer weinig voedsel geven.

De wortels van radijs zijn smakelijk in de mond zegt Dioscorides, maar de maag zijn ze niet goed want ze maken winden en oprispingen.

Radijswortels die voor het eten gegeten worden laten het eten walgen en als ze na het eten ingenomen worden laten ze het zinken.

De wortels van radijs zijn voor het eten goed om te eten en om te braken en vooral de schors daarvan die met siroop van azijn ingenomen wordt laat sterk overgeven en braken en jagen vele taaie fluimen af en scherpt van zichzelf de geest en het verstand.

Het water waar radijs in gekookt is gedronken maakt water en breekt de steen en laat die lossen en rijzen.

Hetzelfde water maakt ook de taaie fluimen die op de borst liggen rijp en laat die lossen en is van zichzelf goed tegen de verouderde hoest en alle volheid van de borst als je het drinkt.

Radijs is ook goed om door de waterzuchtige gebruikt te worden en diegene die in de lever gebrek en in de lendenen weedom of verstopping hebben.

Item, diegene die zwaar slapen als het met azijn en mosterd gegeten wordt.

Diezelfde wortels zijn ook goed voor diegene die van de paddestoelen ziek zijn of bilzekruid of ander venijn ingenomen hebben en diegene die pijn en weedom in de buik en koliek hebben als Plistonius en Praxagoras zeggen.

De wortel van radijs verwekt ook de menstruatie van de vrouwen en zoals Plinius zegt laat het veel melk en zog krijgen.

Radijswortels die met azijn klein gestampt worden genezen de hardheid van de milt als het daarop gelegd wordt.

Diezelfde wortels die met honing vermengd worden bedwingen de voort etende zweren en genezen de kwade schurft en uitvallen van het haar van het hoofd.

Radijswortels die met meel van dravik vermengd zijn verdrijven alle blauw geslagen plekken, littekens en sproeten en vlekken van het aanzicht.

Het zaad van radijs dat ingenomen wordt laat sterk overgeven en de urine lossen en als het met honing en azijn gedronken wordt dan doodt en jaagt het de wormen af.

Hetzelfde zaad dat met azijn ingenomen wordt maakt de milt klein en laat de hardheid ervan vergaan.

Het zaad van radijs dat met siroop van azijn gekookt wordt is goed tegen de keelblaren als je dikwijls daar mee gorgelt.

De wilde radijs is van krachten en werking de tamme gelijk, maar in alle manieren veel sterker en bijzonder om de urine te laten lossen.

Zie verder: <http://volkoomenoudeherbariaenmedisch.nl> en : <http://www.volkoomen.nl/>